

VARGA SZABOLCS

AZ ATYINAI FERENCES KOLOSTOR ALAPÍTÁSÁNAK HÁTTERE (MEGJEGYZÉSEK A FERENCES KOLOSTOROK ÉS A VÁROSFEJLŐDÉS KAPCSOLATÁRÓL KÖRÖS VÁRMEGYE PÉLDÁJÁN KERESZTÜL)*

A tanulmányban az atyina ferences kolostor helyét mutatom be Körös vármegye szakrális térszerkezetében és városhálózatában.¹ Régóta ismert tény, hogy a kolduló rendi kolostorok és a középkori városok között szoros kapcsolat van, a ferencesek, domonkosok, ágostonosok, kármeliták szívesen telepedtek le a fontosabb településeken.² Mivel legtöbbször olyan helyet választottak, amely már amúgy is fontos regionális központnak számított, a történettudomány már a megtelepülést is a fejlettség bizonyítékának tartotta. A kolduló rendek jelenlétükkel, személyi állományukkal a városfejlődés kibontakozását tovább segítették, így őket a polgárosodás szempontjából sem lehetett figyelmen kívül hagyni. Jellemző, hogy miközben Kubinyi András folyamatosan finomított kritériumrendszerén, a kolduló rendek szerepét soha nem kérdőjelezte meg.³

Van azonban néhány eset, amely nem illik bele ebbe az elképzelésbe. Amíg Franciaországban azt tapasztaljuk, hogy nincsen város kolduló rend nélkül, illetve ezen rendházak csak városokban léteztek, addig a Magyar Királyságban a ferencesek 51 kolostorából csak 33 működött városias településen, a többit nemzeti monostor számára falvakban alapították tehetős nagybirtokosok.⁴ A kérdés most az, hogy miképpen értékeljük az atyina ferences rendház alapítását, találunk-e összefüggést a település városias jellege és a kolostor között.⁵

* A tanulmány a Bolyai János Kutatás Ösztöndíj (BO/00387/10/2), a MÖB 10/b zágrábi kutatási ösztöndíj és a Magyar Tudományos Akadémia csereprogramjának támogatásával készült.

1 A tanulmány a 2011 decemberében Voćinban megrendezett konferencián elhangzott előadás bővített, jegyzetekkel ellátott változata.

2 *Fügedi*, 1981. 57–89. p.

3 Kubinyi várostörténeti kutatásairól *Szende*, 2008., Nézetei legteljesebb összefoglalása *Kubinyi*, 2004.

4 *Fügedi*, 1981. 57–71. p.

5 A településre vonatkozó legújabb szakirodalom: *Šuvak*, 2000. További szakirodalom: *Šuvak*, 2005. 179–181. p.

A 247, 6 négyzetkilométer területű uradalom központjának számító település az 1430-as években került a Garai család kezére.⁶ Atyina ekkor még falunak számított, először 1476-ban említették mezővárosként.⁷ A következő két évtizedben nehezen rekonstrálható a birtokosok cseréje. Garai Jób halála (†1481) után úgy tűnik, Hunyadi Mátyás kezébe került. Ennek azonban ellentmond, hogy Jagelló (II.) Ulászló még 1490-ben is csupán megígérte Korvin Jánosnak, hogy Atyinát neki adományozza, amint az akkori birtokosok elhaláloznak.⁸ Tehát az uradalom és a város, ha Mátyás meg is szerezte azt, már nem került Korvin János kezébe,⁹ hanem a XV. század végéig Újlaki Katalin és Eufrozina birtokolták. Egy 1495-ben kelt oklevél alapján úgy tűnik, hogy Katalin tartózkodott itt állandóan, akit Eufrozina gyakran meglátogatott és hosszabb időt töltött el vele.¹⁰ Nem tudjuk pontosan, hogy mikor és mi módon került Atyina Somi Józsa temesi ispán kezébe, de 1498-ban már az ő birtokaként írták össze,¹¹ és az 1502-ben kelt végrendeletében szintén a sajátjaként említi.¹² Az ispán halála után a Batthyányaké lett, kezdetben talán Boldizsár¹³ tartotta rajta a szemét. 1504-ben legalábbis az ő kérésére írtak át egy a birtokkal kapcsolatos korábbi oklevelet,¹⁴ 1510-ben pedig Kemléki Bálint atyinaival gvardián neki köszönte meg mint patrónusnak, hogy a zágrábi püspök adományát a rendháznak juttatta.¹⁵ 1512-ben már bizonyosan

6 MOL DL 37 598.

7 MOL DL 17 875.

8 MOL DL 37 668.

9 1491-ben szintén Újlaki Katalin birtokaként említették. MOL DL 33 454.

10 MOL DL 88 796.

11 *Engel*, 2001. 1500-ban Somi Józsa panaszt tett Ulászló királynál, hogy az atyinaival váruadalom több részét el akarják idegeníteni, és ezt a császári káptalan vizsgálata is megerősítette. MOL DL 88 855.

12 MOL DL 30 241.

13 A Batthyányiak szlavóniai kapcsolataira *Pálosfalvi*, 2008. 267–313. p.

14 MOL DL 107 153.

15 „...nobis administravit eleomosinam reverendissimi domini episcopi et missas per eodem dicemus...” MOL DL 104 224. Batthyány Boldizsár jó viszonyt ápolt Lukács zágrábi püspökkel, ugyanis 1509-ben ifjabb Boldizsár a püspök Katalin nevű unokahúgát jegyezte el. MOL DL 101 416.

Benedek királyi kincstartóé volt,¹⁶ a következő évben 55 adózó portát írták itt össze,¹⁷ és a családtól foglalták el a törökök a várat 1543-ban.¹⁸

Szűz Mária tiszteletére az említett birtokosok közül Újlaki Katalin és Eufrozina alapított vallási buzgalomból ferences kolostort legkésőbb 1496-ban.¹⁹ Előbbi Korbáviai János özvegye volt, férje már 1470 körül eltűnt a szemünk elől. 1490-ben Pozsegaújvár birtokosa, 1493-ban pedig Racsára telepítette le férje egykori szervitorait.²⁰ Újlaki Eufrozina férje Garai Jób volt, aki már szintén korábban elhunyt.

Maga az alapítás látszólag sok problémát vet fel. Bár az oklevél ferencesekről szól és 1510-ből egy gvárdiánról van tudomásunk, 1512-ben Rozgonyi Klárának egy szervitora atyinaí apácákról írt, akik vásznat szőttek az asszony számára.²¹ Egy női kolostor sok mindenre választ adhatna, hiszen ők Magyarországon is csak városokban telepedtek le,²² de a későbbi források csak elvétve említik az apácákat. 1535-ben Szentlászlai Egyed ferences az ő gyóntatójuk volt,²³ 1660-ban pedig egy beszámoló megemlékezik a beginák atyinaí házáról, amely a ferences kolostorral szemközt állt.²⁴ Ezzel párhuzamosan van adatunk a ferences kolostor működéséről.²⁵ 1501-ben a törökök elleni keresztes hadjáratról szóló bullát az itteni rendházba is megküldték,²⁶ és ismerjük a ferences rendház néhány tagját is.

16 MOL DL 24 871., 33 230.

17 *Popisi i obračuni*, 64. p.

18 A Batthyány Orbán kezében lévő vár áprilisban esett el. *Szakály*, 1996. 152. p.

19 MOL DF 275 535. Azaz nem Korvin János, ahogy az eddigi szakirodalomban több helyen megjelent. *Horvat*, 1971. 16. p. A rendház történetének alapos összefoglalása: *Karácsonyi I.* 355–356., 387–399. passim., *Karácsonyi II.* 10–12. p.

20 MOL DL 20 043.

21 MOL DL 25 541.

22 *Fügedi*, 1981. 64. p.

23 A ferencesek fontosnak tartották az apácák lelki gondozását. 1524-ben Besenyő Mihály ferences szerzetes nekik készítette el a Constitutiókat tartalmazó kódexet. *Fáy*, 2012. Itt köszönöm meg Romhányi Beatrixnak a tanulmány megírásához nyújtott segítségét.

24 *Karácsonyi II.* 10–12. p.

25 A szakirodalomban felbukkan, hogy 1499-ben generális káptalant tartottak Atyinán, de ez valószínűleg a Duna parti Šarengardon történt. *Fáy*, 2012.

26 „*in oppido dicto Vochino, sub arce Turcarum, ubi manent ipsi, sunt numero parvo christicolae commorantes ibidem; fuit olim grande monasterium, forsan nostrum, desertum manet, et etiam prope eundem apparent vestigia alterius (monasterii) vel ordinis alterius vel monachorum s. Clarae.*” *Fermendžin*, 1892. 496. p. idézi: *Karácsonyi II.* 11. p.

1531-ben Iváncsi István, 1533-ban Szemcsey Mihály, 1535-ben Jalsovai István volt a gvárdián. Ekkor összesen 16 fő élt a kolostor falai között, köztük a fent említett Szentlászlai Egyed. Ezek alapján szinte biztos, hogy a ferences rendház mellett beginák is megtelepedtek a településen. Mivel Engel Pál, Kubinyi András és Fügedi Erik sem vette figyelembe a két rendház párhuzamos meglétét, sőt, utóbbi még az Újlaki család rendház alapításai között sem vette számba az atyina kolostort,²⁷ érdemes végiggondolni az alapítás lehetséges motivációit és a településre gyakorolt hatását.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon Atyina fejlettsége hozta magával a ferencesek itteni megtelepedését vagy inkább földesúri akarat révén épült fel a rendház? Esetleg mindkettő kimutatható egymást erősítve? A válaszhoz először Körös vármegye mezővárosi fejlődését vizsgálom meg.

A magyar történetírás szerint a XV. században Körös vármegye a Magyar Királyság legfejlettebb területei közé tartozott.²⁸ Ezt az állítást igazolja a vármegye városiasodásának folyamata. A magyar történetírásban régóta problémát okoz a városok fogalmának meghatározása. Csánki Dezső minden olyan települést annak tartott, ahol vásárt tartottak.²⁹ Mályusz Elemér viszont csak a szabad királyi városokat (civitas) tartotta valódi városnak.³⁰ Ha ez utóbbi állítást elfogadnánk, akkor a térségben csak Körös város tartozna a valódi városok közé, ugyanis Rojcsa, Kapronca és Racsa a század folyamán földesúri hatalom alá került. Én Kubinyi András állítását fogadom el, miszerint a mezővárosok (oppidum) városi funkciót töltöttek be és valódi központok voltak, így ezt a csoportot is a városok közé számítottam.

A XVI. század elején Körös vármegyében kilencven városra találtam adatot, ebbe beletartozik minden 1526 előtt civitasnak és oppidumnak említett település.³¹ Kontovc (Rašenica) első igazolható említése csak 1529-ből származik, ezért nem számoltam vele, bár lehetséges, hogy már korábban is oppidumnak számított.

27 Fügedi, 1981. 84–85. p.

28 Kubinyi, 1997. 107–108. p.

29 Csánki ez alapján készítette el Körös vármegyéről szóló művét. Csánki, 1893.

30 A téma historiográfiáját összefoglalja: Kubinyi, 1971. 58–62. p.

31 Kubinyi megkülönböztette a városokon belül a központi helyeket, a magasabb szinten levő centrális helyektől, amelyekből az ország egész területére százötven darabot feltételezett. Kubinyi, 2004. 23. p. A Körös megyében fekvő kilencven város még a központi helyek csoportjánál is tágabb kör, ám ebben az esetben abból indultam ki, hogy a nemzetközi szakirodalomban érvényteliséggel bír az a terminus, hogy minden városnak számít, amit annak neveznek. Ezt a Magyar Királyságra is érvényesnek tartom. *Uo.* 6–7. p

Az adóösszeírásokban mindenesetre nem szerepel városként.³² A 90 város többsége megtalálható az Engel Pál által készített térképen.³³ Kivételt képez Garics (Garić) és Sztreza (Pavlin Kloštar), amelyek falvakként szerepelnek nála. Előbbi település a zágrábi püspök kezében volt, és egy 1415-ből származó forrás oppidumként nevezi.³⁴ A horvát szakirodalomban felmerült a közeli Garignicával való azonosítás, ami nem véletlen, hiszen ez a település is előfordul Garig névváltozattal a forrásokban.³⁵ Az 1415. évi oklevél azonban Borbála királyné birtokaként említi, ezért jogos Josip Adamček állítása, aki két külön mezővárosként említi őket.³⁶ Sztreza esetében szintén szegényesek a forrásaink. Míg az 1373-tól működő pálos kolostor működéséről számos irat maradt fenn, magáról a településről alig tudunk valamit. Az biztos, hogy 1465-ben heti és országos vásártartási jogot szerzett, és Csánki Dezső,³⁷ valamint Josip Adamček is egyértelműen mezővárosnak számította.³⁸ Sztreza példája egyébként jól mutatja, hogy nehéz egyértelműen elkülöníteni a falvaktól a városias településeket. Hiszen például Jugovo Polje, Viljevo, sőt, az oppidumnak említett települések többsége is kevesebb kiváltsággal bírt, legtöbbjüknek a környékén sem találunk kolostort, mégis egyértelműen városnak tartjuk.

Garics és Sztreza abban is hasonlítanak, hogy mindkét település életében komoly szerepet kaptak a pálosok.³⁹ A remeterendből koldulóvá váló pálosok az uralkodó dinasztiák és a nemesi családok támogatása révén a XIV–XV. században éltek virágkorukat, a XVI. század elején 63 rendházuk működött,⁴⁰ míg összesen

32 *Popisi i obračuni*, 32., 64., 101. p.

33 *Engel*, 2001.

34 MOL DL 103 460.

35 *Regan*, 2011. 34. p.

36 *Adamček*, 1980. 173. p.

37 *Csánki*, 1893. 18. p.

38 *Adamček*, 1980. 175. p.

39 *Paulina*, 1989. 73–74., 83. p.

40 *Hervay*, 1984. 170. Másutt 68 kolostorról olvasni, és ehhez még hozzá kell számolni a szlavóniai hét, és a horvát-dalmát területen működő nyolc rendházat. *Pálosok*, 2006. 17. p. Engel Pál térképén 74 monostor szerepel, de ez minden bizonnyal nem teljes. Érdekes, hogy a dobrakucsai pálos kolostort nem említi, helyette a tőle 6,3 km távolságra fekvő Szentanna néven külön szerepelteti. Annyiban igazat lehet neki adni, hogy a korabeli adóösszeírások is a „*Heremitarium Sancte Anne*” 9 telkét külön írták össze. *Popisi i obračuni*, 30. p.

92 kolostort alapítottak a Kárpát-medencében.⁴¹ A rend 1418-tól prédikálhatott, a következő évtől temethetett, így sok tekintetben hasonult a kolduló rendekhez. Ez indokolta a búcsújáró központok kialakítását a részükről. Sztrezának Alsáni Bálint püspök már 1386-ban egy évi és nyolcvan napos búcsút engedélyezett a prior kérésére, hasonlóan János győri püspökhöz, aki negyven napos búcsút tett lehetővé.⁴² Két évvel később György zágrábi vikárius a pálosok itteni egyházát a felsorolt ünnepeken felkeresőknek negyven napos búcsút engedélyezett.⁴³ 1500-ban Garics is megkapta ezt a kiváltságot.⁴⁴ A települések közvetlen szomszédságában, jól megközelíthető helyen álló pálos kolostorok minden bizonnyal fontos szerepet tölthettek be a mezővárosok vallási életében, a búcsúk pedig jelentős tömegeket mozgattak a távolabbi környékről is. A devotio moderna erősen meghatározta a késő középkori pálos kultúrát.⁴⁵ Mindezzel arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a pálos rendházakat is érdemes bevonni a vizsgálatba, mert a késő középkorban erősen bekapcsolódtak a lelki gondozásba, és emiatt az alapvetően remete életmódjuk sok tekintetben módosult.⁴⁶ Alapításuk eredendően főúri indíttatású, őket tehát elsősorban egy arisztokrata rezidencia közelsége, és nem egy városi közösség ereje hívta életre. A XV. század második felében ugyanis gyakran előfordult, hogy mágnások a lakhelyük mellett pálos kolostort alapítottak.⁴⁷ Ez a motiváció jelen van a késő középkori ferences rendházak alapításánál is, amint arról később még lesz szó. A kolostorok miatt tehát Garics és Sztreza egyértelműen a városias települések közé sorolhatók.

A vármegyében talált kilencven mezőváros nagyon soknak tűnik, mert az ország egész területén körülbelül kilencszáz ilyen település volt. Azaz az összes mezőváros tíz százaléka a vármegyében feküdt, miközben, a vármegye területe csak az ország három százalékát tette ki.⁴⁸ Megvizsgáltam Baranya és Somogy megye mezővárosait is, hogy talán itt is hasonló eredménnyel találkozom.

41 *Romhányi*, 2000. Meg kell említeni, hogy a magyar szakirodalomban általában nem foglalkoznak a szlavóniai és horvát rendházakkal, és emiatt elmondhatjuk, hogy máig hiányzik egy a pálosok középkori történetével foglalkozó modern monográfia.

42 MOL DL 34 650.

43 MOL DL 34 651.

44 *Urbán*, 2009. 67. p.

45 *Mályusz*, 1945. 53. p.

46 *Guzsik*, 2003. 25. p.

47 *Kubinyi*, 1989. 87–93. p.

48 *Kubinyi*, 1997. 109. p.

Baranyában huszonhárom, Somogyban pedig harmincnégy oppidum volt ebben a korban,⁴⁹ és ez még akkor is jóval kevesebb, ha figyelembe vesszük, hogy ezen vármegyék területe kisebb volt Körösénél.⁵⁰

Beszédesek a népsűrűségi adatok is. A Magyar Királyságban a XV. század végén átlagosan tíz fő élt egy négyzetkilométeren, Szlavóniában ez a szám tizennégy körül volt. A legsűrűbben lakott vidéknek a Dél-Dunántúl és a vele határos szlavóniai vármegyék számítottak. Itt több mint tizennyolc fő lakott átlagban egy négyzetkilométeren. Baranyában 24,8, Varasd megyében 20,2, Körösben pedig 19,9 volt ez az érték.⁵¹ Ezt követte Pozsega 17,5, Somogy 16,6, és az ártéri erdőkkal teli Verőce 12,3 fő/négyzetkilométer népsűrűséggel. Ettől élesen elüt Zágráb, ahol a XVI. század elején csak 5,9 volt a népsűrűség, amelyben közrejátszott a földrajzi adottság mellett az évtizedes oszmán pusztítás is. A portaszámokból a vármegyék lélekszáma is lehet következtetni. Kubinyi András számításai szerint a régió legnépesebb megyéje Körös volt, ahol akár 199 000 fő is élhetett, ezt követte Baranya 150 000, Somogy 112 000, Zágráb 46 000, Varasd 41 000 és Pozsega 36 000 lakosa. Ezek mellett eltörpül Verőce 8000 fős lélekszáma. Zágráb és Varasd esetében azonban nem szabad elfelejteni, hogy előbbi 7400 négyzetkilométeres területén alig éltek többen, mint az 1895 négyzetkilométernyi Varasdon.⁵²

Körös vármegyében körülbelül 3500 adózó portát találunk a mezővárosokban a XVI. század elején.⁵³ 1495-ben közel 9600 telket írtak itt össze,⁵⁴ ez alapján a lakosság több mint 30 százaléka lakott városias településen. Ez országos átlagban is kimagasló, a királyság más területén húsz százalék volt az arány.⁵⁵ Az adatok bizonyítják, hogy Körös vármegye a Magyar Királyság legnépesebb és leginkább

49 Engel, 2001.

50 Körös megye területe 9424, Baranya megye 5717, Somogy megye 6339 négyzetkilométer volt.

51 Ezek szerint a mezővárosok száma önmagában nem elegendő egy nagy népsűrűség eléréséhez. Baranya megyében rengeteg apró faluban élt a lakosság döntő többsége, és ez is elegendő volt ahhoz, hogy Pilis vármegye után az ország legsűrűbben lakott megyéjének számíton.

52 Kubinyi, 1997. 107–109. p.

53 Ahol lehetett, ott az 1495. évi összeírást vettem alapul. Ahol nem volt, ott az 1507., vagy az 1513. évi, ha még ez is hiányzott, akkor az 1517. évi adatokat vettem alapul. Több mint húsz év adatsorai azonban minden bizonnyal torzítanak, ennek ellenére jobb megoldást nem tudok. Az adatokat lásd: *Popisi i obračuni*, 7–105. p.

54 *Popisi i obračuni*, 7–14. p.

55 Fügedi, 1981. 79. p.

városias területének számított a késő középkorban. A kérdés azonban továbbra is az, hogy mindez mennyire hatott a ferencesek itteni megtelepedésére. Vajon egy erősödő mezővárosi polgárság hívta őket erre a vidékre, vagy ezt továbbra sem lehet ennyire kategorikusan kijelenteni.

A fentebb említett kilencven városias település között elsősorban Kubinyi András kutatásaira támaszkodva felállítottam egy sorrendet. Ő észrevette, hogy nincsen igazán jelentős város a vármegyében. Ennek magyarázata az lehet, hogy a sok kisebb központi hely megakadályozta a nagyobb központok kialakulását.⁵⁶ Körös (Križevci) hiába kapott szabad királyi városi kiváltságokat, egyáltalán nem számított a megye abszolút központjának.⁵⁷ Ezzel a kijelentéssel nem kívánom a város jelentőségét eliminálni, hiszen 1325-ben ágostonos kolostor működött a falai között,⁵⁸ 1419-ben tartományi ítélőszéket tartottak a falai között,⁵⁹ 1511-ben pedig itt gyűlt össze a szlavón nemesség tanácskozni.⁶⁰ A XV. század végén százötvenöt adózó portát írtak össze az alsó- és felsővárosban.⁶¹ Tudunk egy iskola itteni működéséről is, és nem lehet véletlen, hogy a Körösről származó Mikulics György deák éveken keresztül elláthatta Zágráb bírói hivatalát.⁶² Ám ami mégis erősen lefelé húzza a város megítélését, hogy iparosokról alig van adatunk, és senkit nem ismerünk, aki innen vállalkozott volna külföldi tanulmányokra.⁶³ Ebben az is szerepet játszhatott, hogy 1476-ban egy portyázó oszmán sereg felégette a várost, és a pusztítás éppen a városfejlődés legvirágzóbb évtizedeiben akasztotta meg Körös gyarapodását.⁶⁴ Összességében a város továbbra is jelentős helyet foglalt el a megye városszerkezetében, ám korántsem akkorát, amit egy szabad királyi várostól az ország más területein megszokhattunk.

56 *Kubinyi*, 2004. 27. p.

57 Körös helyzetének pontos meghatározása még várat magára.

58 Ez a rend erős uralkodói támogatást élvezett, rendházaik többségét az uralkodó alapította. *Romhányi*, 2005., A szlavóniai kolostorokról *Dobronić*, 1987.

59 *Csánki*, 1893. 6–7. p.

60 *Tkalčić*, 1896. 95–96. p.

61 *Popisi i obračuni*, 15. p.

62 *Tkalčić*, 1896. 25., 27., 28., 33., 46., 63., 74. p.

63 *Budak*, 1992. 175. p.

64 *Pálosfalvi*, 2008. 300. p. A XVI. század elején tudunk arról, hogy a bánok igyekeztek a városból minél több hozzájárulást kicsikarni a védelem költségeihez. II. Ulászlónak figyelmeztetnie is kellett Beriszló Pétert, hogy tartsa tiszteletben Körös kiváltságait. *Iványi*, 1942. 44. p.

Köröshöz hasonlóan nivellálódott a XIV. században még királyi civitasként emlegetett Rojcsa (Rovišče)⁶⁵ és Racsa (Rača),⁶⁶ amelyek egyáltalán nem tartoztak a vármegye legfontosabb települései közé, fokozatosan elvesztették kiváltságaikat, és a XV. században már oppidumként találkozunk velük a forrásokban.⁶⁷

Csázma (Čazma), Kapronca (Koprivnica) és Dombró (Dubrava) sok tekintetben megelőzte a XIV. században még civitasként emlegetett településeket. Előbbiből például tizenkilenc, a másíkból tizenhét, míg Dombróból tizenhat fiatal iratkozott be a bécsi vagy a krakkói egyetemre. Egész Szlavónia területéről csak Zágárból (30 fő) és Varasdrol (25 fő) ismerünk többet.⁶⁸ A megye három legfejlettebb települését követte Ivánc (Kloštar Ivanić) és Izdenc (Zdenci Mali), ám országos viszonylatban valójában egyik sem tűnt jelentősnek. Nyugaton Zágárb, ⁶⁹ északon pedig inkább Pécs számítottak a régió komolyabb településének.⁷⁰

Ezt megerősítették a saját vizsgálataim is. A kilencven oppidum mindegyikénél megnéztem, hogy uradalmi központ volt-e, illetve volt-e vár a településen. Felmértem az adózó telkek számát, illetve, hogy az adott településen volt-e bíróság, vagy hiteleshely, illetve tartottak-e ott nemesi gyűlést, netán tartományi ítélszékét. Feljegyeztem a templomok, kolostorok és ispotályok számát, valamint hogy volt-e vám az adott településen, illetve milyen vásárokat tartottak a területén. Ezek alapján különbséget lehetett tenni a kilencven város között, mert

65 A településre vonatkozó legfontosabb adatok, évszámokkal: királyi civitas (1380), oppidum (1398–1520), országos vásár, keddi hetipiac (1402), vám. 1473-ban szlavón tartományi gyűlés színtere, fortalitium (1543). Az 53,7 négyzetkilométernyi uradalom központja. Királyi birtok, szlavón báni honor (1382). Szerdahelyi Dersfi családé (1393–1543). 20 adózó porta (1520). Engel, 2001., *Pálosfalvi*, 2007. 875. p., *Popisi i obračuni*, 27. p.

66 A településre vonatkozó legfontosabb adatok, évszámokkal: királyi civitas (1396), 1414-ben szlavón tartományi gyűlés színtere. oppidum (1459–1517). castellum. Az Újlakiké (1453–1524). Móre Lászlóé (1525–1542). 42 adózó porta (1513). *Pálosfalvi*, 2007. 875. p., *Popisi i obračuni*, 62 p.

67 Bár Rojcsáról ismerjük Georgius prebendáriust, aki Rómában egy zarándoklat alkalmával beiratkozott a Szentlélek-társulat tagjai közé. *LC*, 1889. 57. p. A külhonba zarándoklók száma bár nem szerepel a városiasodás fokmérői között, ám ha elfogadjuk Csukovits Enikő azon meglátását, miszerint a Szentlélek-társulat anyakönyveiben olyan megyékből bukkannak fel nagyobb számban, ahol a reformáció is korán elterjed, akkor érdemes lenne a két jelenség között összefüggést találnunk. *Csukovits*, 2000. 239. p.

68 *Kubinyi*, 1971. 72. p.

69 *Varga*, 2008.

70 *Kubinyi*, 2001.

nagy részük valóban a városiasodás alacsony szintjén állt, sok esetben hiányoztak a vallási intézmények, és piacközponti szerepük is gyenge volt.

Körös megye legfejlettebb települései főleg egyházi kézben voltak. Ezek közé tartozott Csázma és Dombró, amelyek már Kubinyi kutatásaiban is szerepeltek. Rajtuk kívül további tizenhét város volt a zágrábi püspök,⁷¹ a csázmái káptalan,⁷² a vranai perjel,⁷³ vagy a galgoncai prépost,⁷⁴ illetve a bélai apát kezében.⁷⁵ Azaz a városok több mint húsz százaléka volt egyházi birtok, és közéjük tartozott a legfontosabb települések zöme. Közülük az első Csázma volt.⁷⁶ Bár oppidumként csak 1455-ben említették először, minden bizonnyal már korábban is a vármegye fontos központjának számított.⁷⁷ 1513-ban harmincöt adózó és ötvenhat, egy tűzvész miatt adómentességet kapó portát írtak itt össze.⁷⁸ Itt székelt a csázmái káptalan, itt volt a zágrábi püspök rezidenciája és egy olyan uradalom központjának számított, ahol további négy mezőváros feküdt. A településen vár, domonkos kolostor és ispotály is volt, gazdasági erejét pedig jelzi, hogy három országos vásár és hetipiac is működött a falai között.⁷⁹ Erős volt a kézművesipar is, a bécsi egyetemre innen iratkoztak be a legnagyobb hányadban kézművesek gyermekei

71 Garics (Garić), Garicsalja (Podgarić), Nart (Narta), Szerdahely (Sredska), Sziscsán (Siščani), Obedszentkereszt (Križ), Szentmihály (Miholec), Szentlászló (Vlajislav), Szalatnok (Podravska Slatina)

72 Szlobocsina (Korenovo). A szlobocsinai uradalom központja, oppidum (1440–1491). Castellum, amit Jan Vitovec építtetett 1460 körül. MOL DF 299 443. Országos vásár (1474), vám. Engel, 2001. Engel szerint 1490–1519 között a Batthyány család birtoka. Az adóösszeírások szerint azonban 1507–1520 között a csázmái káptalané. 1513-ban 41, 1520-ban 42 adózó portája van. *Popisi i obračuni*, 61., 129. p.

73 Lesnákhegy (Okučani), Raszosja (Trnakovac mellett elpusztult település), Pekrec (Pakrac), Csáktornya (Čaklovec). Bár Szentandrás (Temennica) egy rövid ideig, 1500–1503 között bizonyíthatóan a perjel birtokában volt, mégsem számoltam ide, mert utána világi kézbe került. Az 1472-től castellummal bíró, 1493-tól oppidum Engel szerint 1513-tól a Batthyányak kezébe került, ennek azonban ellentmond, hogy 1507-ben „*domine Bathoris*” szerepelt az itteni 22 porta birtokosaként. 1517-ben azonban már biztosan Batthyány Boldizsáré. *Popisi i obračuni*, 31., 100. p.

74 Golgonca (Glogovnica)

75 Béla (Bijela), Bujovec (Bujavica)

76 Történetére lásd: Čazma, 1979.

77 MOL DL 252 173. A XIII–XV. századi nagyságára: *Adamček*, 1980. 170. p.

78 *Popisi i obračuni*, 55. p. 1480-ban is száz portáról jutott jövedelemhez a püspökség. *Adamček*, 1980. 128. p.

79 Engel, 2001.

Szlavóniából. A tizennégy itteni hallgatóból négyen származtak ruhaiparban érdekelt családból.⁸⁰ Ez természetesen összefügg azzal, hogy nagy számban éltek egyháziak a városban, akik komoly keresletet jelentettek a városban. A szintén száz adózó portával bíró Dombró jelentősége inkább a késő középkorban nőtt meg,⁸¹ 1485-től említik oppidumként, és kastély is állt itt.⁸² Súlyát az adhatta, hogy virágzó uradalom központja volt, ahol a 236 prediális portával együtt 431 telek fizetett földesúri járadékot.⁸³ Szintén nem elhanyagolható, hogy kisnemesi települések vették körbe, délen Ebresen (Obreška) egyházi nemesek laktak, északról a Brodaricsok által birtokolt Kebel (Kabal) volt elérhető távolságban. Báni törvényszék megtartására is van adatunk.⁸⁴ Bár 1513-ban kisebb tűzvész pusztított a városban, jelentősége megmaradt, Mohács után a zágrábi püspök gyakran tartózkodott itt, és falai között több esetben tartottak szlavón nemesi gyűlést.⁸⁵ Bár ferences kolostor itt nem működött, néhányan a helyiek közül beléptek a rendbe. Az 1540-es években Dombrai Márk az ormosdi kolostor gvárdiánja, míg az 1535-ben még Iváncon szolgáló Tamás 1542-ben a szlavón őrség feje, 1548-ban már Remetinc (Remetinec) előjárója volt.⁸⁶ 1487-ben Dombroői Mátyás és Lukács zágrábi kanonokok Rómában a felvételüket kérték a Szentlélek-társulat tagjai közé,⁸⁷ a vélhetően innen származó Balázs pedig 1508-ban főesperes és kanonok volt.⁸⁸

Iván nem szerepel Kubinyi felsorolásában, ennek ellenére én a fontosabb egyházi települések közé számítom. Ivánc, Csázma és Dombró mellett ugyanis a harmadik nagy püspöki uradalom központja volt, a XVI. század elején pedig a legnépesebb egyházi településnek számított,⁸⁹ 1513-ban százharminckilenc adózó

80 *Kubinyi*, 1971. 75. p.

81 *Adamček*, 1980. 128. p. 1507-ben már csak 62 telket írtak össze, míg 1512-ben 109-et. *Popisi i obračuni*, 25. p.

82 1485-ben Apathi István, 1505-ben vinodoli Horvát Péter volt a dubravai castellanus. MOL DL 93 570., MOL DF 255 550.

83 *Adamček*, 1980. 128. p.

84 Egervári László bán 1490. aug. 27-én tartott itt törvényszéket. MOL DL 101 112.

85 1527-ben és 1537-ben is. *Šišić*, 1912. 71–77. p., *Šišić*, 1915. 79–81. p.

86 *Karácsonyi* I. 402. p., II. 82., 131., 144. p.

87 *LC*, 1889. 4. p.

88 *Tkalčić*, 1896. 62. p.

89 *Adamček*, 1980. 170. p.

portát írtak össze.⁹⁰ A középkor folyamán női cisztercieknek volt itt rendházuk, majd az elhagyott épületet Szegedi Lukács zágrábi püspök adományozta az obszerváns ferenceseknek.⁹¹ Innen származott Simon, aki 1535-ben Remetincen szolgált, majd 1537-ben a váraljai (Jelenska) rendház vezetője lett.⁹² András 1535-ben még Iváncon élt és 1542-ben lett remetinci gvárdián. István 1531-ben az atyinaí rendház vezetője, négy évvel később pedig váraljai gyóntatóként találkozunk vele a forrásokban.⁹³ A laikus Balázs fia Tamás pedig innen jutott el a Szent Városba 1490-ben.⁹⁴

A világi birtokok közül már nehezebb kiválasztani a legfontosabb településeket. Az adatsorok alapján Kapronca tűnik a legfejlettebb városnak, hiába vesztette el kiváltságai jelentős részét.⁹⁵ Uradalmi központ volt, vár állt a területén, és konventuális ferences kolostor is működött a falai között. Országos vásárra is van adat, és tizenhárom diák kereste fel Bécs vagy Krakó egyetemeit.⁹⁶ Hasonlókkal büszkélkedhetett Atyina is, amely szintén uradalmi központ volt. A több mint háromszáz adózó porta tekintélyes tartományt sejtet, bár a közel kétszázötven négyzetkilométeres területen nem volt több városias település.⁹⁷ Emellett vár, ferences kolostor és begina rendház meglétéről van tudomásunk, így ezek alapján nem szabad lebecsülni jelentőségét. 1493-ban például egy személy beiratkozott innen a krakkói egyetemre, azaz minimális szinten a tanulmányi peregrináció is működött.⁹⁸ Atyina a XVI. század elején a közepes nagyságú települések közé tartozhatott. 1507-ben ötvenkét adózó portája volt itt Újlaki Lőrincnek, igaz ez kevesebb, mint a szintén ebben az uradalomban összeírt Rosonc falu ötvenöt portája. A zágrábi püspök tizedjegyzékei azonban arról árulkodnak, hogy már az 1480-as években komoly összegeket sikerült beszedni ebből a tizedkerületből, különösen

90 1513-ban 139 adózó portát írtak itt össze. *Popisi i obračuni*, 54. p.

91 *Karácsonyi* II. 81–83. p.

92 *Karácsonyi* II. 120., 144. p.

93 *Karácsonyi* II. 11., 120. p.

94 *LC*, 1889. 10. p.

95 Legújabbban: *Pavleš*, 2001.

96 *Kubinyi*, 1971. 72. p.

97 Egy 1435-ben kelt forrás alapján azonban nem zárhatjuk ki más mezővárosok létét. „*castrum nostrum Athyna cum universis oppidis ac possessionibus*” idézi: *Adamček*, 1980. 176. p.

98 1496-ban a ferrarai egyetemen is megfordult egy Nicolaus de Athina, de az azonos név miatt, ugyanis Krakkóból is egy Miklóst ismerünk, nem kizárt, hogy ugyanarról a személyről van szó. Ha nem, akkor két külföldi egyetemen tanuló személyt könyvelhetünk el a településről. *Andrić*, 2000. 104–105. p.

a bor és a sertés aránya kiugró.⁹⁹ Feltűnő az egyházi birtokok magas száma is. Az itteni plébánosnak ötven, Lőrinc, János és Demeter prebendáriusoknak pedig összesen huszonkét telke állt itt. A településen három templom is működött, egy-egy a ferencesek és a beginák számára, a harmadik pedig plébániatemplomként funkcionált.¹⁰⁰ Továbbá az uradalomhoz tartozó Bresnicán a plébánosnak öt, a Szent Kozma templom papjának nyolc és egyéb prebendáriusoknak három portája volt. Innen György fia Lőrinc presbitert ismerjük, aki 1482-ben belépett a római Szentlélek-társulat tagjai közé.¹⁰¹

Atyinahoz hasonló a szintén Újlaki birtok Rahlolca (Orahovica), amely a XV. század második felében a család egyik központi rezidenciájaként szolgált. Innen keltezte egyik levelét Újlaki Miklós erdélyi vajda és macsói bán 1453-ban,¹⁰² és itt is végrendelkezett 1471-ben.¹⁰³ Úgy tűnik, hogy tervezte a ferencesek letelepítését is, az itteni Szent Katalin templomot akarta nekik adni, ám ez végül nem valósult meg.¹⁰⁴ A város komoly károkat szenvedhetett 1494-ben, amikor az Újlaki Lőrinc megbüntetésére küldött királyi csapatok elfoglalták.¹⁰⁵ A XVI. század elején körülbelül ötven adózó porta volt a településen,¹⁰⁶ és az uradalomban is csak kétszáztizennyolc telket írtak össze. A szomszédos Jalseva (Jošava) oppidum hat prebendáriusa komolyabb hitéletet feltételez. Igaz, Rahlolcán a kápolnamesternek

99 *Adamček*, 1980. 148. p.

100 A plébániatemplom védőszentje a XIV. században Szent Miklós volt, 1481-ben azonban Johannes Krajachych de Kamarja tíz forintot hagyott az itteni Szent Pál templomra. „*Item lego ecclesiae Sancti Pauli in Athina florenorum decem.*” MOL DL 37 166.

101 *LC*, 1889. 7. p.

102 MOL DL 14 661.

103 MOL DL 17 162.

104 *Fedeles*, 2011. 385. p. A szerző felveti, hogy az Orahovica melletti Pestenyén (Donja Pištana) Miklós szintén ferenceseket kívánt letelepíteni, azonban az oklevélben szereplő civitate Perstyen nem vonatkozhat erre a falura, nagy valószínűséggel inkább a Nyitra megyei Pöstyén mezővárosra utal, amely az Újlakiak egyik legnépesebb városa volt Galgóc után a környéken. *Neumann*, 2006. 16. p.

105 *Istvánffy*, 2001. 88–91. p.

106 1507-ben 50, 1513-ban 56 Újlakiaknak adózó portát írtak össze. *Popisi i obračuni*, 33., 65. p.

tizenöt,¹⁰⁷ a plébánosnak tíz, Péter prebendáriusnak pedig öt telke volt.¹⁰⁸ Úgy tűnik azonban, hogy a város az Újlakiak Körös megyei birtokain jelentőségében a középkor végére Atyina mögé szorult, és talán nem véletlen, hogy a ferencesek letelepítésére Raholca ostroma után került sor.¹⁰⁹

Szintén ebbe a kategóriába tartozik Gorbonok (Kloštar) és Ludbreg is. Előbbi a Belosovci, majd a Tahy család rezidenciája volt, 1494-ben már Gorbonoki Istvánnak egy kastélya állt itt.¹¹⁰ A Mátyás halála utáni esztendőkből idegen kezekbe került, majd újabb fellendülése a XVI. század elején következett be. 1506-ban említették először oppidumnak a települést, ahol 1513-ban hetvenöt telket vettek lajstromba. 1507-től tudunk az obszerváns ferencesek itteni működéséről, akiknek 1517-ben négy adózó és két puszta telkük volt,¹¹¹ 1533 körül pedig itt temették el a szintén Gorbonokról származó Budor család András nevű tagját.¹¹²

Hasonló jelentőségű Ludbreg is.¹¹³ A hatvan négyzetkilométer kiterjedésű uradalom központjának számító településen 1373-tól működtek konventuális ferencesek. Itt haladt át a Körösről és Kaproncáról Varasd felé vezető országút, és talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1418-ban vasárnapi hetipiac tartására kapott engedélyt. Mivel a környéken más mezőváros nem volt — Raszinyakeresztúr csak 1502-től szerepel oppidumként a forrásokban — a vármegye északnyugati régiójának legfontosabb településének számított. 1421-ben a Ludbregi családnak egy kastélya állt itt.¹¹⁴ 1461-től oppidum, három évvel később a Túróci család kezébe került. Az uradalom portáinak húsz százaléka feküdt mezővárosokban, ez inkább átlag alatti teljesítménynek számít.¹¹⁵ 1510-ben Túróci Bernát varasdi

107 Ez talán a család számára oly fontos Szent Katalin oltár gondozására szolgált. 1507-ben ugyanis Pestenyei Gáspár fia Gergely a fehérvári konvent előtt tiltakozott az ellen, hogy Újlaki Lőrinc bizonyos Körös megyei birtokokat az orahovicei plébániatemplom Szent Katalin oltárának adományozott. MOL DL 94 313. Az Újlakiak vallásossága kapcsán érdemes lenne a Szent Lőrinc-hez és Szent Katalinhoz fűződő áhitatot vizsgálni.

108 *Popisi i obračuni*, 33.

109 Mivel a két alapító már hosszú ideje megözyvegült, így nem valószínű, hogy a férjek elvesztése szerepelt volna a motivációk között.

110 MOL DF 268 262.

111 1292-ben konventuálisok telepedtek itt le, az 1552-ig folyamatos működésükre azonban nincsen írásos forrás. *Cvekan*, 1990. 23–35. p., *Karácsonyi I.* 173–174. p., *Popisi i obračuni*, 104. p.

112 *Laszowski*, 1934. 50–57. p. A Budorokra lásd: *Pálffy*, 2002.

113 *Adamček*, 1983. 81–85. p.

114 MOL DL 101 712.

115 *Adamček*, 1980. 182. p.

ispán és Mangui Antal ferences szerzetes, teológiai professzor elérték, hogy a Szentháromság és a Szűz Mária plébániatemplom is száz napos búcsúban részesüljön.¹¹⁶ Előbbi már az 1420-as évektől búcsújáráhelynek számított, X. Leó pápa pedig 1512-ben elismerte az itteni Szent Vér relikviáinak valódiságát.¹¹⁷ Mindez nagyban megnövelte a város jelentőségét, hiszen az ötvenhat adózó portával és a százhatvanhat telkes uradalommal inkább a közepes birtokok közé tartozott.¹¹⁸ Ludbreg tehát búcsújáró központként tett szert a vármegye települései között nagyobb jelentőségre.

Ágostonos rendháza¹¹⁹ miatt a fontosabb települések közé számolom Velikét (Kraljeva Velika) is. A város a róla elnevezett uradalom központja volt, már 1427-ben oppidumnak nevezik a források. A XVI. század elejére már megkülönböztették Ó- és Újvelikét,¹²⁰ utóbbi területén kastély állt. Ez kezdetben a király kezében volt, majd a Maróti családhoz került. Alattuk hoztak létre ispotályt a városban 1443-ban. A század végén az Egervári, majd a Kanizsai család birtoka volt, 1507-ben hetvenöt portát írtak itt össze. Az uradalmon belül átlagban a lakosok harmada számított mezővárosi polgárnak, ez kifejezetten jónak mondható,¹²¹ és György, a Szent Kereszt templom plébánosa 1492-ben eljutott Rómába is.¹²²

Bár nem volt uradalmi központ, mérete és a közelben álló ágostonos kolostora miatt Pekerszerdahely (Sredjani Donji) is kiemelendő.¹²³ A Maróti majd Kanizsai birtokon már valamikor 1460 előtt megtelepedtek a szerzetesek, az oppidum rangot 1476-ban nyerte el a település. 1495-ben harmincöt adózó portája volt az ágostonosoknak, öt a plébánosnak, és száztizenöt a nagybirtokosnak.¹²⁴ Lélekszámát tekintve tehát Monoszló mögött, Ivánccsal együtt a vármegye legnépesebb oppidumának számított.

A vallásos intézmények megléte miatt még idesorolhatjuk Monoszlót (Moslavina) és Vasmegyericét (Medjurić). Ezek, bár kolostorral nem rendelkeztek,

116 MOL DL 101 807–101 808.

117 MOL DL 101 810.

118 *Popisi i obračuni*, 94. p.

119 *Romhányi*, 2005. 97. p.

120 *Oppidum Novum Velike, Oppidum Antiquum Velike. Popisi i obračuni*, 29. p., *Adamček*, 1980. 172. p.

121 *Adamček*, 1980. 182. p.

122 *LC*, 1889. 15. p.

123 A XVI. században készült összeírás Peker néven említi a rendházat. *Romhányi*, 2005. 96. p.

124 *Popisi i obračuni*, 9. p.

mindkettőben működött ispotály. A hatalmas uradalom központjának számító Monoszló kétszázötven adózó portájával a vármegye legnépesebb településének számított.¹²⁵ A Csupor, majd az Erdődy család kezében levő településen kastély is épült, 1493-ban pedig országos vásárra kapott engedélyt. Plébániatemploma mellett egy újabb is épült a XVI. század elején a Mindenszentek tiszteletére.¹²⁶ A 4,5 kilométer távolságban fekvő váraljai ferences kolostor valószínűleg valamilyen formában bekapcsolódott a település vallási életébe. A távolság azonban jelzi, hogy Monoszló esetében a kolduló rendek nem játszottak komoly szerepet a városi fejlődésben. Vasmegyericse (Medjurić) egy gazdag uradalom központja volt, a közelében feküdt Pekerszerdahely és Miholc (Gaj kod Pakraca) is. Emiatt az uradalom lakosainak negyvenöt százaléka mondhatta magát mezővárosi lakosnak. Ennek ellenére viszonylag későn, 1476-ban nevezték először oppidumnak. Ekkor már Drágffy Bertalan tulajdonába került, az ő idejében rendszeresen tartottak itt tartományi gyűléseket, 1474 és 1496 között öt alkalommal.¹²⁷ Az ispotály vezetőjének 1507-ben négy telkét írták össze, míg az egész városban negyvenhárom adózó portát regisztráltak.¹²⁸

További három települést sorolhatunk a megye jelentősebb városai közé. A Batthyány család kezébe kerülő Újudvar (Novi Dvor) városában hetipiac és vám is volt. Az 1477-től oppidumnak nevezett településen 1507-ben hatvanöt adózó portát írtak össze, ezzel a lista első felébe számít. Izdenc falai között szintén tartottak szlavón nemesi gyűlést,¹²⁹ emellett az uradalmi központban hetipiac is működött. A polgárosodás jeleként két fő iratkozott be a bécsi egyetemre,¹³⁰ és sokat nyom a latban, hogy az uradalomban élők negyven százaléka lakott mezővárosban.¹³¹ A XVI. századra a Báthori család kezébe kerülő száztizenhárom adózó porta tekintélyes súlyt biztosított a településnek.¹³² Hozzá képest a szentléleki uradalomban álló Szentlélek (Sveti Duh, Duhova) hetvenegy telke szerénynek számított, ám a Kasztellánffy család rezidenciájaként mégis rangot

125 *Popisi i obračuni*, 24. p.

126 1513. „*Plebani Omnium Sanctorum ad Monozlo*” hat adózó portája volt. *Popisi i obračuni*, 55. p.

127 *Pálosfalvi*, 303. p.

128 *Popisi i obračuni*, 29. p.

129 *Laszowski*, 1916. 81–87.

130 *Kubinyi*, 1971. 72. p.

131 *Adamček*, 1980. 182. p.

132 *Popisi i obračuni*, 134. p.

szerzett magának település, amelyet 1489-től említenek oppidumként a források. 1468-ból ismerjük a várnagyot,¹³³ de a kastélyra csak 1487-ből találtam adatot.¹³⁴

A kilencven településből tehát ez a tizenöt vált ki, és tett szert egyre nagyobb szerepre a megye gazdasági életében. Mind a tizenöt településen volt vár vagy kastély, a világi kézben levő városok mindegyike uradalmi központ és több esetben rezidencia is volt. Csázma illetve Ivánc rangját a domonkos illetve ferences kolostor emelte. A világi kézen levő birtokok közül kiemelkedett Kapronca, rajta kívül pedig további három város, Atyina, Ludbreg, Gorbonok büszkélkedhetett ferences kolostorral. A legfejlettebb tizenöt településből öt esetben találunk ferenceseket. Csázmán a domonkosok miatt még beszélhetünk koldulórendi hatásról, Velikén és Szerdahelyen az ágostonosok hatását is beszámíthatjuk, ám hét oppidumnál nem beszélhetünk ilyenről. A vármegye mezővárosi fejlődésére tehát csak mérsékelt hatással voltak a ferences rendházak.

Érdeemes az adatok mögé nézni. Vizsgáljuk meg, hogy a vármegye mezővárosainak száma mennyire függ össze a ferences rendházak terjedésével. Fügedi Erik szerint az obszervánsok terjeszkedése egybeesik a mezővárosok tömeges megjelenésével.¹³⁵ Ez Körös megyében a XV. század utolsó harmadára és a XVI. század elejére esik. 1400-ban öt,¹³⁶ 1460-ban huszonnégy,¹³⁷ 1526-ban pedig kilencven mezővárost ismerünk.¹³⁸ Igazolva Fügedi állítását, az összes mezőváros hetvenhárom százalékáról tehát ebből az időből van az első adatunk. Ezen települések közül a XIV. században Ludbregban és Kaproncán alapítottak konventuális ferences kolostort. Ezek után hosszú szünet következett, majd a XV–XVI. század fordulóján Gorbonok, Atyina és az egyházi birtok Ivánc területére költöztek ferencesek. Fügedi szerint a XV. század végén legalább minden tizedik mezővárosban működött kolduló rendi kolostor.¹³⁹ Körös megyében azonban ennél jóval rosszabb az arány, hiszen Csázmával együtt is csupán minden tizenharmadik településre jut egy rendház.

Még ennél is érdekesebb a helyzet, ha csak a vármegye északkeleti járásába tartozó 16 oppidumot vizsgáljuk. Idetartozik Atyina mellett Bezöceszentgyörgy

133 MOL DL 100 773.

134 MOL DL 101 039.

135 *Fügedi*, 1981. 83–84. p

136 Lásd első térkép.

137 Lásd második térkép.

138 Lásd harmadik térkép.

139 *Fügedi*, 1981. 84–85. p.

(Bačevac), Berzöce (Brezovica), Ivánc (Ivanac), Szalatnok (Podravska Slatina), Szentmiklós (Mikleus), Darnóc (Slatinski Drenovac), Raholca (Orahovica), Jalseva (Jošava), északkeleten pedig Villyó (Viljevo), Szentmihály (Donji Mihojlac), Janevc (Jenjevc), Szentgyörgy (Sveti Đurađ), Marjanc (Marjanci) és Gersigorjanc. Ezek közül Darnócot leszámítva mindegyik 1470 után szerezte meg ezt a rangot, de közülük egyedül Atyinán telepedtek le a ferencesek és beginák. Az egész térségben nincsen tudomásunk más rendházról. Ez mindenképp kiemeli Atyina jelentőségét, de azt is hozzá kell tenni, hogy a város gazdasági súlyáról sajnos semmilyen adattal nem rendelkezőnk. Sem vámról, sem országos vásárról nem tudunk, a térségben csak Szentmihályon és Darnócon volt biztosan hetipiac.¹⁴⁰ Ehhez hozzávehetjük, hogy a mezővárosi lakosság aránya is rendkívül alacsony. Amíg Podravska Slatina uradalmában ez negyvenkét százalék volt, addig Atyinán tizenhárom, Berzöcén pedig mindössze hét százalék.¹⁴¹ Ez az országos húsz százalékos arányhoz képest is kevés,¹⁴² így joggal gyanakodhatunk, hogy nem a település városias jellege vonzotta ide a szerzeteseket.

A Magyar Királyságban nem csak városokban alapítottak ferences kolostorokat, ezzel valójában meg is dőlt a francia történetírásban megszülető tézis. Körös megyében négy olyan rendházról tudunk, amelyek falvakban működtek. Váralján (Jelenska)¹⁴³ és a köznemesi birtok Szentlászlón (Podbor, ma Daruvar része) 1460-ban,¹⁴⁴ a Szemcsei családhoz tartozó Szencsén (Novska) — itt konventuálisok — és Remetincen pedig 1516-ban alapítottak rendházat.¹⁴⁵ Az első Monoszló közelében, a második Dobrakucsá közelében, néhány kilométerre Héviz (Daruvar), Csütörtökhegy (Daruvar Donji) és Dimicskfölde (Ljudevito Selo) oppidumoktól állt, Szencse tíz-tíz kilométerre feküdt Szencseszentdemetertől és Szombathelytől, míg Remetinc Magyarlak (Madžarevo) szomszédságában állt. Váralját a Csupor család, Szentlászlót a Nelepeciek, Remetincet pedig a Batthyányak alapították, Szencsére gyaníthatóan a névadó család hívta be ferenceseket. Mindegyiknél kimutatható a földesúri akarat, létüket tehát ennek, és nem a település fejlettségének köszönhették.

140 Engel, 2001.

141 Adamček, 1980. 182–183. p.

142 Fügedi, 1981. 79. p.

143 Karácsonyi II. 119–121. p.

144 Karácsonyi II. 174–175. p.

145 Karácsonyi II. 143–145. p.

Atyina esetében a település jelentőségét szintén a földesúri rezidencia biztosította. Miután Raholca 1494-ben komoly károkat szenvedett, az Újlaki családnak ez lehetett az itteni központja. Az ide telepített ferencesek valójában a nemzeti monostorok feladatait vették át, családi temetkezőhelyek lettek,¹⁴⁶ a szerzetesek pedig a családtagok lelki üdvéért feleltek. A főúri rezidenciák spirituális igényei hívták tehát életre a ferences rendházak jelentős részét, és számukra épültek a várkápolnák, amelyek fontos bizonyítékai egy-egy kastély állandóan lakott voltára.¹⁴⁷ A kolostor templomának építészeti megoldásai is azt támasztják alá, hogy a megrendelőnek a család számított.¹⁴⁸ Gótikus formái az újlaki (Ilok)¹⁴⁹ és a visegrádi ferences templomokkal mutatnak hasonlóságot, sőt elképzelhető, hogy párhuzamait cseh területen is megtalálhatjuk.¹⁵⁰

Atyina példája arra világít rá, hogy a ferences kolostorok alapításában fontos szerep jutott a földesúri akaratnak. Erre Fügedi Erik már rámutatott, amikor azt írta a ferencesekkel kapcsolatban, hogy *„terjeszkedésük fénykora a mezővárosok tömeges megjelenésével esik egybe, s talán ez is egyik oka annak, hogy az új kolostorok többsége mégis mezővárosban alakult ki, amiben nyilván a földesuraknak mint alapítóknak is megvolt a maguk szerepe.”* A hangsúly azonban nem mindegy. Körös vármegye várostörténetéből az derül ki, hogy a mezővárosi fejlődés is sok esetben földesúri akarat nyomán ment végbe, ezért itt nem beszélhetünk a földesúrtól független városfejlődésről. A megye más városaihoz hasonlóan Atyina is a földesúr jelenlétének köszönhette súlyát. Talán emiatt nem vett részt az itteni parasztság a Dózsa-féle parasztháborúban.¹⁵¹ Pedig az oppidumok nagy száma alapján ez elvárható lett volna. Atyina példája komoly tanulsággal szolgál: Körös vármegye városiasodásában nem a polgárosodás, hanem a földesúri akarat volt a meghatározó, és a ferences kolostorok alapításában is inkább az arisztokraták vallásossága játszott közre.

146 Fügedi, 1981. 70–71. p.

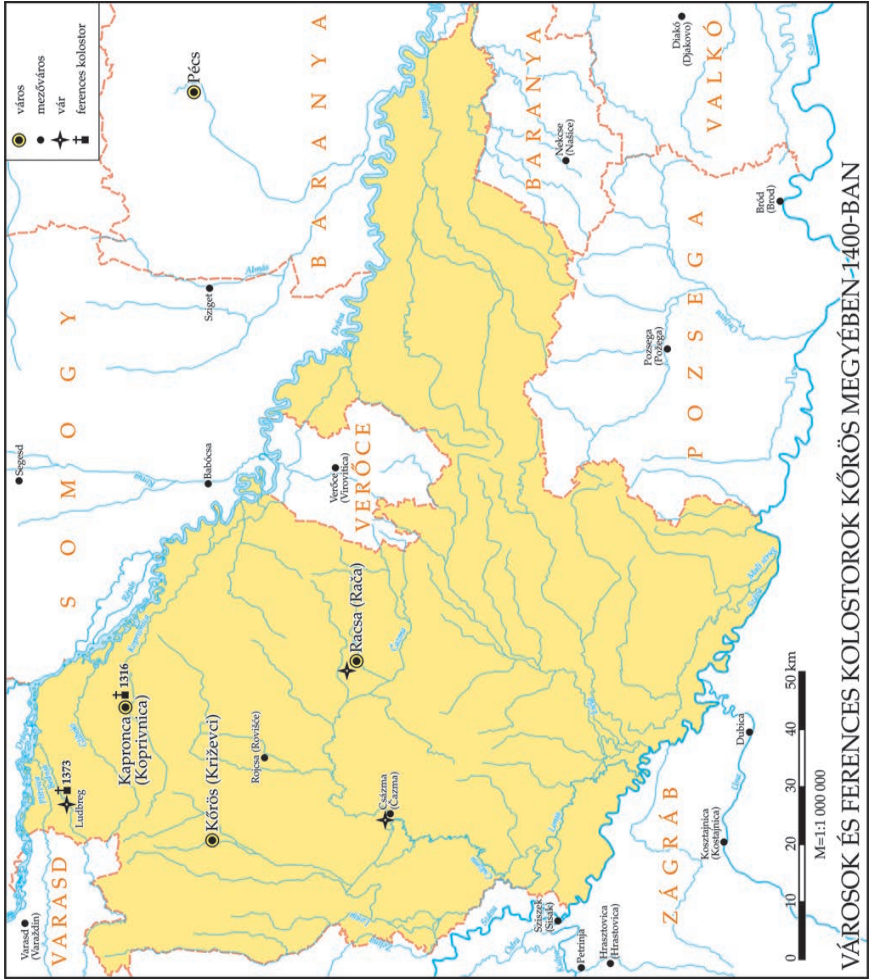
147 Horváth, 2009. 63–86. p. A szlavóniai várkápolnákra: Horvat, 1999.

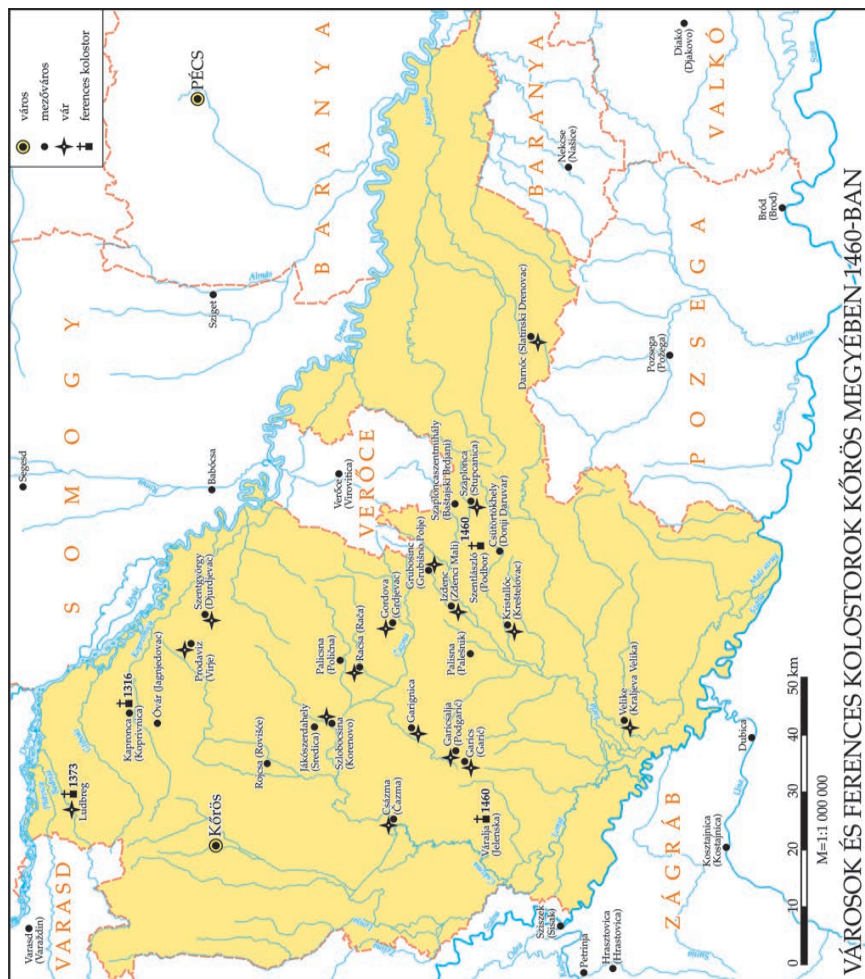
148 Minderről összefoglalóan: Buzás, 2000. 516–517.

149 Samaržija, 2000.

150 Horvat, 1971. 18. p.; Buzás, 2000.

151 MRH, 1979.

Kiadatlan források

MOL	Magyar Országos Levéltár
DF	Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL	Diplomatikai Levéltár

Kiadott források

<i>Fermendžin</i> , 1892	<i>Eusebius Fermendžin</i> : Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752. Zagrabiae, 1892.
<i>Istvánffy</i> , 2001	Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt historiája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1. 1-12. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. (Történelmi források I.) Budapest, 2001.
<i>Iványi</i> , 1942	<i>Iványi Béla</i> : A körmendi levéltár Memorabiliái. (= Körmendi Füzetek 2.) Körmend, 1942.
<i>Laszowski</i> , 1916	<i>Emilij Laszowski</i> : Zaključci hrvatskoga sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka. Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva 18. (1916) 81–87. p.
<i>Laszowski</i> , 1934	<i>Emilij Laszowski</i> : Oporuka Andrije Budora od Budrovca g.1529. Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu VI. (1934) 50–57. p.
<i>LC</i> , 1898	Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. A Római Szentlélek-társulat anyakönyve 1446–1523. Kiadja: Bunyitay Vince. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I/5.) Budapest, 1889.

- MRH, 1979* Monumenta *rusticorum* in Hungaria rebellium anno MDXIV. Kiadja: Fekete Nagy Antal — Kenéz Viktor — Solymosi László. Budapest, 1979.
- Popisi i obračuni* *Josip Adamček — Ivan Kampuš*: Popisi i obračuni porezau Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću. (Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, izvori za hrvatsku povijst 3.) Zagreb, 1976.
- Šišić, 1912* *Ferdo Šišić*: Hrvatski saborski spisi /Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536. (MSHSM XXXI.) Zagreb, 1912.
- Šišić, 1915* *Ferdo Šišić*: Hrvatski saborski spisi /Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga. Knjiga druga: Od godine 1537. do godine 1557. Dodatak 1526-1539. (MSHSM XXXVI.) Zagreb, 1915.
- Tkalčić, 1896* *Ivan Tkalčić*: Monumenta Historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Vol. III. Zagreb, 1896.

Felhasznált irodalom

- Adamček, 1980* *Josip Adamček*: Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća. Zagreb, 1980.
- Adamček, 1983* *Josip Adamček*: Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma. In: Ludbreg. Gl. Ured. Vlado Mađarić. Ludbreg, 1983. 81–122. p.
- Andrić, 2000* *Stanko Andrić*: Voćin u srednjem vijeku. In: Povijesna i kulturna baština Voćina. Pripemila i uredila Dragica Šuvak, Slatina, 2000. 97–109. p.
- Budak, 1992* *Neven Budak*: Križevci u srednjem vijeku. In: Historijski Zbornik, 45. (1992) 169 — 178. p.

- Buzás* 2000 *Buzás Gergely*: Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai: In: Középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000. 501–522. p.
- Cvekan*, 1990 *Paškal Cvekan*: Od Gorbonuka do Kloštra Podravskegog: povijesno-kulturni prikaz povodom 700. godina dolaska franjevacu u Gorbonuk. Virovitica, 1990.
- Csánki*, 1893 *Csánki Dezső*: Körösmegye a XV. században. Budapest, 1893.
- Čazma*, 1979 Čazma u prošlosti i danas 1226–1976. Zbornik. Radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanom u Čazmi studenoga 1976, Čazma, 1979.
- Csukovits*, 2000 *Csukovits Enikő*: A római Szentlélek-társulat magyar tagjai. In: Századok, 134. (2000) 1. sz. 211–244. p.
- Dobronić*, 1987 *Lelja Dobronić*: Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj. In: Croatia Christiana Periodica, 20. (1987) 1–25. p.
- Engel*, 2001 *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. CD-ROM. Budapest, 2001.
- Fáy*, 2012 *Fáy Zoltán*: Egy középkori könyvtár hétköznapijai. A letöltés helye: http://mandarchiv.hu/cikk/223/Egy_kozepkori_konyvtar_Hetkoznapjai (a letöltés dátuma: 2012. június 20.)
- Fedeles*, 2011 *Fedeles Tamás*: Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakiak példája. In: Századok, 145. (2011) 2. sz. 377–419. p.
- Fügedi*, 1981 *Fügedi Erik*: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: Uő: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, 1981. 57–89. p.

- Guzsik*, 2003 *Guzsik Tamás*: A pálos rend építésze a középkori Magyarországon. Budapest, 2003.
- Hervay*, 1984 *Hervay Ferenc*: A pálos rend elterjedése. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva — Fügedi Erik — Makkai Ferenc. Budapest, 1984. 159–173. p.
- Horvat*, 1971 *Anđela Horvat*: Novi pogledi na gotičku crkvu u Voćinu. In: Rad JAZU, 360. (1971) 13–18. p.
- Horvat*, 1999 *Zorislav Horvat*: Kapele u burgovima 13.-15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj. In: Prostor, 7. (1999) 181–198. p.
- Horváth*, 2009 *Horváth Richárd*: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk: Neumann Tibor és Rácz György. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 40.) Budapest — Piliscsaba, 2009. 63–105. p.
- Karácsonyi I–II.* *Karácsonyi János*: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, I. Budapest, 1922., II. kötet. Budapest, 1924.
- Kubinyi*, 1971 *Kubinyi András*: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. In: Településtudományi Közlemények 23. (1971) 58–78. p.
- Kubinyi*, 1989 *Kubinyi András*: Főúri rezidenciák a középkor végén. In: A Dunántúl településtörténete, VII. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém, 1989. 87–93. p.
- Kubinyi*, 1997 *Kubinyi András*: A magyar királyság népessége a 15. század végén. In: Magyarország történeti demográfiája (896–1995) Millecentenáriumi előadások. Szerkesztette Kovacsics József. Budapest, 1997. 93–110. p.

- Kubinyi, 2001* *Kubinyi András*: Pécs gazdasági jelentősége és városiassága a késő-középkorban. In: Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon. Szerk. Font Márta. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) Pécs, 2001. 43–53. p.
- Kubinyi, 2004* *Kubinyi András*: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: Történelmi Szemle, 46. (2004) 1-2. sz. 1–31. p.
- Mályusz, 1945* *Mályusz Elemér*: A pálos rend a középkor végén. Egyháztörténet 3 (1945) 1–65. p.
- Neumann, 2006* *Neumann Tibor*: A Korlátóviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a XV–XVI. században. Piliscsaba, 2006.
- Paulina, 1989* Kultura paulina u Hrvatskoj 1244–1786. Slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, knjževnost, glazba, prosvjeta, ljekarstvo, gospodarstvo. Ured. Đurđica Cvitanović et alii. Zagreb, 1989.
- Pavleš, 2001* *Ranko Pavleš*: Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo. Povijest, topografija, organizacija. Koprivnica, 2001.
- Pálffy, 2002* *Pálffy Géza*: Egy szlavóniai köznemesi família két ország szolgálatában: a budróci Budor család a XV–XVIII. században. In: Hadtörténelmi Közlemények, 115. (2002) 4. sz. 923–1007. p.
- Pálosfalvi, 2007* *Pálosfalvi Tamás*: Grebeni Hermanfi László alnádor. I. közlemény. In: Századok, 141 (2007) 4. sz. 843–877. p.
- Pálosfalvi, 2008* *Pálosfalvi Tamás*: Grebeni Hermanfi László alnádor. II. rész. In: Századok, 142. (2008) 2. sz. 267–313. p.

- Pálosok*, 2006 Pálosok. Szerk. Aczél László Zsongor — Legeza László — Szacsvey Péter — Török József. Budapest, 2006.
- Regan*, 2011 *Krešimir Regan*: Plemički grad Garić. In: Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, br. 4. (2011) 15–62.
- Romhányi*, 2000 *Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok Magyarországon. Budapest, 2000.
- Romhányi*, 2005 *Romhányi Beatrix*: Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon. In: Aetas, 20. (2005) 4. sz. 91–101. p.
- Samaržija*, 2000 *Diana Vukičević Samaržija*: A középkori Újlak és műemlékei. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000. 475–501. p.
- Šuvak*, 2000 Povijesna i kulturna baština Voćina. Pripemila i uredila Dragica Šuvak, Slatina, 2000.
- Šuvak*, 2005 Voćin. Novi prilozi za povijesnu i kulturnu baštinu. Urednica: Dragica Šuvak, Slatina, 2005.
- Szakály*, 1996 *Szakály Ferenc*: Pécs török uralom alá kerülésének történetéhez. In: In Memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerkesztette Lengvári István, Pécs, 1996. 149–165. p.
- Szende*, 2008 *Szende Katalin*: Kubinyi András, a várostörténész. In: Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv III. Budapest, 2008. 15–39. p.
- Urbán*, 2009 *Urbán Máté*: Pálos zárandokhelyek a késő középkori Magyarországon. In: Vallástudományi Szemle, 5. (2009) 1. sz. 63–85. p.
- Varga*, 2008 *Varga Szabolcs*: Zágráb szerepe a magyarországi városhálózatban a késő középkorban. In: Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv III. Budapest, 2008. 249–275. p.